

УДК 373. 29.016

*Галина Ватаманюк
Halyna Vatamaniuk*

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОЇ ГОТОВНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ ДО НАВЧАННЯ В ШКОЛІ ЗАСОБАМИ ГРИ

PSYCHOLOGICAL-PEDAGOGICAL ASPECTS OF FORMING PRE-SCHOOLS' SOCIAL AND KOMMUNICATIVE READINESS FOR STUDY AT SCHOOL USING GAMES

У статті розкрито сутність поняття «соціально-комунікативна готовність дитини до навчання в школі» та його змістові компоненти; описано параметри оцінки рівнів готовності дитини до школи; виявлено складові готовності дитини до навчання в школі. Розглянуто дефініції дитячої гри як засобу соціалізації дитини. Запропоновано ігри соціально-комунікативного спрямування для роботи зі старшими дошкільниками.

Ключові слова: дошкільники, соціально-комунікативна готовність, навчання в школі, спілкування, взаємодія, діяльність, гра.

Проблема готовності дітей дошкільного віку до навчання в школі є однією з найбільш актуальних на сучасному етапі розвитку педагогічної та психологічної думки в нашій країні. Це пояснюється тим, що успішний розвиток особистості, ефективність навчання багато в чому залежить від того, наскільки правильно дорослими враховується рівень підготовки дитини до школи, змістовими аспектами якої є формування позитивного ставлення до майбутнього навчання, готовності прийняти нову соціальну позицію школяра, опанування елементарних комунікативних навичок, умінь соціальної поведінки. Нове оточення потребує нових правил спілкування, невміння швидко адаптуватися до незнайомих людей веде до усамітнення дитини, наявний стереотип спілкування «один дорослий – одна дитина» не знаходить застосування в умовах колективного навчання. Як наслідок – повільна адаптація першокласників до шкільного навчання, втрата інтересу до нових видів діяльності, дисциплінарні зауваження вчителя, уникнення соціальних контактів з дорослими й однолітками, а відтак і погіршення психофізіологічного стану дитини, низька продуктивність у начальній, творчій, самостійній діяльності.

Проблема підготовки дітей до школи широко відображена у світовому й вітчизняному історико-педагогічному досвіді. Її вивчення започатковано класиками психології і педагогіки Л. Виготським, О. Запорожцем, Г. Костюком, О. Леонтьєвим, Ж. Піаже, К. Ушинським, Ф. Фребелем. У працях науковців розкрито окремі психологічні, педагогічні й методичні аспекти означеної проблеми (Т. Кондратенко, В. Котирло, Г. Кравцов, К. Щербакова та ін.); з'ясовано роль сім'ї у підготовці дитини до школи (О. Докукіна, В. Тостовий та ін.). Особливу увагу приділено наступності в навчанні та вихованні дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку (Л. Артемова, В. Кузь, Л. Калмикова, О. Проскура, О. Савченко, Т. Назаренко, Л. Федорович та ін.). Фахівцями проаналізовано специфіку змісту організаційних форм психологічної готовності дитини до школи (емоційно-вольовий, інтелектуальний, мотиваційний компоненти), акцентовано необхідність забезпечення наступності між дошкільним вихованням і початковою освітою. Про важливість проблеми підготовки дитини до школи у різних напрямках (мовленнєвий, соціальний, інтелектуальний), свідчать праці А. Богуш, Л. Іщенко, М. Вашуленка, О. Кононко, Т. Піроженко, З. Плохій, К. Прищепи, Н. Шиліної, у яких звернено увагу не тільки на можливості дошкільників у засвоєнні предметних знань, створення

організаційно-педагогічних умов забезпечення наступності між дошкільною й початковою освітою, але й на те, що надмірне і раннє перевантаження дитини негативно впливає на її здоров'я, загальний розвиток, змінює сенс і зміст дошкільного дитинства.

Мета статті полягає у розкритті сутності поняття «соціально-комунікативна готовність дитини до навчання в школі»; виявленні його структурних і змістових компонентів; визначенні ролі гри в формуванні досвіду соціально-комунікативної поведінки як передумови успішного навчання в школі.

У психолого-педагогічній науці існують різні підходи до визначення поняття «готовність до шкільного навчання». Науковець Л. Іщенко визначає його як «психологічний, емоційний, етично-вольовий та фізичний розвиток дитини, який забезпечує її легку адаптацію до нового етапу життя; усунення (або хоча б суттєве зниження) негативного впливу на здоров'я й емоційне благополуччя школяра труднощів переходу до нових умов життя, соціальних відносин і нового виду провідної діяльності [5, с. 41]. Н. Черепаня розглядає означене поняття як «багаторівневе утворення, що характеризується необхідним рівнем особистісної, мовленнєвої, інтелектуальної і морфологічної підготовки дитини для успішного навчання в школі [10, с. 71]. Б. Андрієвський «готовність до навчання в школі» розглядає як систему педагогічних заходів, спрямованих на загальний розвиток дитини, створення умов для формування основ загальних умінь та навичок, що забезпечили б їй успішну навчальну діяльність у майбутньому, як комплексне багаторівневе утворення, певний рівень психічного розвитку дитини, який забезпечує здатність брати участь у навчанні [1, с. 7]. І. Любарська вважає, що готовність до навчання – це важливий підсумок виховання й навчання дітей у дошкільному навчальному закладі та сім'ї, яка визначається системою вимог, що висуває школа до дитини [7, с. 68].

Отже, готовність дитини до школи передбачає формування бажання і вміння вчитися, задовольняти пізнавальні інтереси, гуманно й етично поводитися з людьми. І якщо раніше по всій країні існувала єдина система шкільного навчання з чітко фіксованим віком прийому до школи, стандартними навчальними програмами і визначенням єдиних методів навчання, що спонукало вчителів шукати загальні критерії готовності дитини до школи, то в останні роки сутність цього поняття змінилася. Через різноманітність підходів до навчання, виокремити такі загальні критерії не можливо, оскільки школи різні між собою і за програмами, і за методами та початковим віком навчання (одні школи приймають дітей з шестирічного віку, інші – з семирічного). Незважаючи на відмінності у підходах до навчання, незмінними залишаються ті параметри, за якими можна оцінити ступінь готовності дитини до школи. Це: розвиток наочно-образного мислення, яке є основою для повноцінного розвитку логічного мислення й оволодіння навчальним матеріалом; розвиток довільності й організації дій, вміння орієнтуватися на систему умов, завдання, долаючи відволікаючий вплив побічних чинників; вміння орієнтуватися на вказівки вчителя, звернені до класу, здатність уважно слухати і виконувати ці вказівки.

Готовність до навчання в школі є інтегративною характеристикою психічного розвитку дитини, яка охоплює компоненти, що забезпечують її успішну адаптацію до умов та вимог школи. Цей феномен постає як загальна (психологічна) і спеціальна готовність до навчання у школі, в якій розкриваються рівні розвитку тих психологічних якостей, що найбільше сприяють нормальному входженню у шкільне життя, формуванню навчальної діяльності. Загалом, готовність дитини до навчання в школі передбачає інтелектуальну, особистісну, вольову та соціально-психологічну складові, остання з яких є підґрунтям для всіх інших.

Сутність соціально-психологічної складової полягає в готовності дитини до прийняття нової соціальної ролі – школяра, що виражається у серйозному ставленні до школи, навчальної діяльності та вчителя. Як правило, старші дошкільники відчують великий потяг до школи. Часто їх приваблює зовнішній аспект шкільного життя. Але це не головний мотив, оскільки більшість із них прагне вчитися. До учіння вони ставляться як до серйозного завдання («навчуся писати», «навчуся читати»). Якщо дошкільник не готовий прийняти соціальну позицію школяра, то навіть за наявності необхідних умінь і навичок, високого рівня інтелектуального розвитку йому буде важко адаптуватися до шкільного життя. Є діти, які взагалі не хочуть іти до школи. Причиною такого ставлення, як правило, є неправильне виховання. Виникнення

позитивного ставлення дитини до школи часто пов'язане зі способом подання дорослими інформації про неї. Важливо, щоб відомості, які діти отримують зі слів дорослих про школу, були не тільки зрозумілими, а й доступними для усвідомлення ними. З цією метою доцільно використовувати екскурсії до школи, розповіді про вчителів, спілкування зі школярами, проведення спільних виставок дитячих робіт, ознайомлення із літературними та фольклорними творами, в яких прославляється розум, значення книги і навчання в житті людини.

Соціально-психологічний компонент готовності до навчання в школі включає в себе формування в дітей якостей, завдяки яким вони могли б спілкуватися з іншими дітьми, вчителем. Дитина приходить у школу, клас, де діти зайняті загальною справою, і їй необхідно володіти гнучкими способами встановлення взаємовідносин з іншими дітьми, вміння ввійти в дитяче суспільство, діяти спільно з іншими, вміння поступатися і захищатися, підкорятися інтересам і звичаям дитячої групи, справлятися з роллю школяра в ситуації шкільного навчання. Тому в структурі соціально-психологічного компонента шкільної готовності можна виокремити наступні підструктури: комунікативну компетентність, соціальну і мовленнєву.

Соціальна компетенція – це знання норм і правил поведінки, прийнятих у певному соціально-культурному середовищі, ставленні до нього; реалізація цих знань на практиці. Взаємодія з іншими людьми є своєрідним видом входження дитини в людський соціум, що вимагає уміння узгоджувати свої інтереси, бажання, дії з іншими членами суспільства.

Під мовленнєвою компетенцією розуміється такий рівень мовного розвитку, який дозволяє людині в різних життєвих ситуаціях вільно використовувати свої знання про мову, дотримуючись загальної культури мовлення. Мовленнєва компетенція передбачає сформованість фонетичної, лексичної, граматичної, діалогічної та монологічної компетенцій. Соціальну і мовленнєву компетенції можна розглядати як елементи комунікативної, яка включає в себе ще знання й розуміння невербальної мови спілкування, вміння орієнтуватися в ситуації спілкування, стримуватися та ініціювати його, вступати в контакт з однолітками й дорослими. Відтак соціально-комунікативна компетенція дошкільника – це обізнаність із різними соціальними ролями людей (знайомі, чужі, діти, дорослі, жінки, чоловіки, дівчатка, хлопчики, молоді, літні тощо); з елементарними соціальними та морально-етичними нормами міжособистісних взаємин; уміння дотримуватися їх під час спілкування; здатність взаємодіяти з людьми, які оточують (узгоджувати свої дії, поведінку з іншими; усвідомлювати своє місце в соціальному середовищі); позитивно сприймати себе. Це вміння співпереживати, співчувати, допомагати іншим, обирати відповідні способи [2, с. 18]. Комунікативна, соціальна і мовленнєва компетенції, що формуються в процесі соціалізації і виховання дитини, до закінчення дошкільного дитинства мають певний рівень розвитку, який і відображає рівень соціально-психологічної готовності дитини до шкільного навчання.

Однією з форм організації навчальної діяльності є заняття з навчання дітей рідної мови, яке відбувається на мовленнєво-комунікативному рівні. Тому *комунікативна готовність* – це комплексне використання дитиною мовних і немовних засобів (міміка, жести, рухи) з метою комунікації; вміння адекватно й доречно застосовувати на практиці мову в конкретних навчальних і соціально-побутових ситуаціях; уміння самостійно орієнтуватись у ситуації спілкування, ініціювати його; сприймати і самостійно вирішувати мовленнєві завдання. Мовленнєво-комунікативна підготовка дітей до школи стимулює інтелектуальну, емоційно-вольову, мотиваційну готовність дошкільників у сфері спілкування. Вона передбачає достатню адаптацію дітей до умов шкільного навчання, нових програмних вимог щодо засвоєння норм і правил мови, мовленнєвих дій, потрібних для опанування мовленнєвими вміннями, щоденним підґрунтям для отримання в майбутньому освіти, професійної підготовки.

У міру дорослішання увагу старших дошкільників все більше починають привертати події, що відбуваються в світі людей, а не речей. Людські стосунки, норми поведінки стають важливим моментом у змісті спілкування дитини з дорослим. Дорослий як і раніше є для дітей джерелом нових знань, і діти як і раніше потребують його визнання і пошани. Проте для дитини важливим стає те, щоб її відношення до тих чи інших подій співпало з відношенням дорослого. Потреба у взаєморозумінні і співпереживанні дорослого є відмінною особливістю позаситуативно-особистісної форми спілкування. Спільність поглядів й емоційних оцінок

з дорослим (за Є. Сміфрною) є для дитини ніби критерієм їх правильності. За такої форми спілкування у дітей складається різне ставлення до людей, залежно від того, яку роль в спілкуванні з ними вони виконують: діти починають диференціювати ролі лікаря, вихователя, продавця, і відповідно цьому будувати свою поведінку в спілкуванні з ними.

Інформацію про світ людських взаємин і способи набуття відповідних умінь майбутні першокласники отримують у грі, застосовуючи наявні знання на практиці. І від того, як дорослий організує цей перший вид діяльності дитини залежить успішність формування її соціально-комунікативних умінь.

За словниковими джерелами, гра – «форма діяльності в умовних ситуаціях, спрямована на відтворення і засвоєння суспільного досвіду, фіксованого у спеціально закріплених способах здійснення предметних дій, у предметах науки і культури» [8, с. 121]; «різновид активної діяльності дітей, у процесі якої вони оволодівають суспільними функціями, відносинами та рідною мовою як засобом спілкування між людьми, вона є дитячим моделюванням суспільних відносин» [9, с. 432]. В ігровій ситуації дитина здійснює свої бажання, забезпечує вікові потреби, нейтралізує емоційні конфлікти. Поява гри в житті дошкільника, з одного боку, зумовлена прагненням дитини до активності, до включення в життя дорослих, з другого – становить прийнятний для суспільства шлях соціалізації дитини, її підготовки до дорослого життя.

Кожному віку, як своєрідному і якісно специфічному періоду життя, відповідає певний вид провідної діяльності, яким у старшому дошкільному віці є сюжетно-рольова гра (Р. Жуковська, Д. Ельконін, О. Леонтьєв, Г. Люблінська, Т. Маркова, Д. Менджерницька, О. Усова). Сюжетно-рольова гра побудована на уявній ситуації, в якій діти моделюють реальні взаємини людей (лікар-пацієнт, водій-пасажир, вчитель-учень), пізнаючи себе і, володіючи роллю, вчать розуміти інших, що важливо для суспільного життя [6, с. 139]. Д. Ельконін зазначає, що у грі дошкільників «відтворюються соціальні взаємини між людьми поза умовами утилітарної діяльності, виокремлюється соціальна, власне людська сутність – її завдання і норми стосунків [4, с. 41]. Сюжетно-рольова гра виконує такі виховні функції – самореалізаційно-розважальну (виявлення себе, реалізація активності, прозбудження інтересу); комунікативну (освоєння діалектики спілкування); діагностичну (виявлення відхилень від нормативної поведінки, самопізнання в процесі гри); корекційно-терапевтичну (внесення позитивних змін в структуру особистісних показників); міжнаціонально-комунікативну (засвоєння єдиних для всіх людей соціально-культурних цінностей); соціальну (включення в систему суспільних відносин, засвоєння норм людського співжиття) [6, с. 318]. Отже, гра – справжня соціальна практика дитини, її реальне життя в спільноті однолітків.

За своєю сутністю сюжетно-рольова гра носить колективний характер, що передбачає розподіл ігрових ролей між гравцями. Відтак, вона виступає могутнім засобом розвитку спілкування, взаємин, мовлення, дітей, а формування комунікативних умінь стає необхідною умовою її здійснення. У старших дошкільників зростає прагнення до спілкування з ровесниками. Вони погоджуються і на виконання небажаної для себе ролі заради налагодження і збереження спілкування з однолітками (Л. Артемова, Л. Галігузова, А. Рузьська, Ю. Приходько). Моделюючи спілкування дорослих у грі, діти водночас засвоюють комунікативні вміння, навички взаємодії, співпраці, навчаються виступати в різних позиціях стосовно один одного. Гра у лікарню розгортається на основі спілкування між дітьми-виконавцями ролей лікаря й пацієнта; у магазин – продавця й покупця; у сім'ю – доньки й матері чи батька. Мовлення й невербальні компоненти спілкування дітей набувають відповідного до обраної ролі змісту, жестів, інтонацій.

Окрім моделювання дітьми спілкування дорослих, у сюжетно-рольовій грі має місце реальне спілкування дітей, що виконує функції організації гри дітьми (вибір сюжету, добір замінників, атрибутів, розподіл ролей, залагодження суперечок) (О. Запорожець). Діти оцінюють ігрові дії один одного, дають певні вказівки стосовно виконання ролі. Виконання дітьми різних ігрових ролей значно розширює репертуар їхніх соціально-комунікативних умінь. Дитина прагне відтворити особливості спілкування лікаря, вчителя, продавця й виступаючи в різних рольових позиціях, сприймає ситуацію з різних поглядів, відповідно у неї формуються вміння соціальної перцепції (якщо водій автобуса раптом захоче змінити маршрут - «пасажир» будуть

протестувати). Водночас глибшим стає й розуміння своїх зобов'язань стосовно інших людей. Раніше дівчинка вередувала, була впертою, мамі з нею було важко. Виконуючи роль мамі в грі, вона зрозуміла, як важливо, щоб донька була слухняною. Отже, сюжетно-рольова гра формує в дитини різноманітні комунікативні вміння, навчає дитину цінувати позитивні взаємини між людьми, розкриває взаємозалежність між ними.

До ігор соціально-комунікативного спрямування можна віднести творчі (театралізовані, сюжетно-рольові), рухливі ігри та комунікативні – «Електричний струм», «У телестудії», «Інтерв'ю», «Іграшкова крамниця», «Оратор», «Незнайки», «Переповнений автобус», «Чарівний стілець», та ін. Прикладами дидактичних та творчих ігор шкільної тематики є ігри «Творче коло», «Хто більше?», «Крок – словечко», «Хода», «Четвертий зайвий», «Різнобарв'я кольорів», «Біографія за фотографією»[3].

Отже, соціально-комунікативна готовність дошкільника до навчання в школі визначається соціальною та емоційною зрілістю дитини, що виражається у: вмінні контактувати з іншими людьми, дотримуватися прийнятих у суспільстві правил поведінки, грати в ігри за правилами, дотримуючись їх та стежити за їх дотриманням іншими учасниками; задоволенні, радості, довірі, з якими дитина йде до школи (відкритість для контактів з учителем і новими товаришами, впевненість у собі, прагнення знайти своє місце серед однолітків); мотивації до навчання, вболіванні за успішне виконання завдань; сформованості адекватної самооцінки й умінні володіти собою; правильному ставленні до помилок, розвинутої впевненості у собі, відсутності страху виконати завдання невірною; контролюванні своїх почуттів і переживань.

Необхідною умовою забезпечення достатнього рівня соціально-комунікативної підготовки дошкільників до навчання в школі, є оптимальне поєднання словесних (розповідь, бесіда, пояснення, вправи, робота з книжкою), наочних (демонстрація, ілюстрація), організаційних (виховні ситуації, вимога, приклад, доручення), контрольних-стимулювальних (заохочення, змагання, педагогічне спостереження, аналіз творчих робіт дітей, оцінювання) та інших методів навчання і виховання.

Список використаних джерел

1. Андрієвський Б.М. Проблеми точності шестирічних дітей до навчання в школі / Б.М. Андрієвський // Педагогічний альманах : [збірник наукових праць] ; редкол. В. В. Кузьменко (голова та ін.). – Херсон : РІПО, 2010. – Випуск 5. – С. 6-9.
2. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) / Наук. кер. А.М. Богущ; Авт.кол-в: Богущ А.М., Беленька Г.В., Богініч О.Л. та ін. // Вихователь-методист дошкільного закладу. – 2012. – спецвипуск. – С. 1-30.
3. Ватаманюк Г. П. Формування комунікативних умінь старших дошкільників у процесі музично-ігрової діяльності : навч. посіб. / Г.П. Ватаманюк. – Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друк-Сервіс», 2012. – 152 с.
4. Эльконин Д.Б. Игра, ее место и роль в жизни и развитии детей / Д.Б. Эльконин // Дошк. воспитание, – 1976. – №5. – С. 41–46.
5. Іщенко Л.В. Логіко-математичний розвиток дітей 5-7 років : навч. посіб. / Л.В. Іщенко. – Бердянськ : БДПУ, 2010. – 144 с.
6. Леонтьев А.Н. Психологические основы дошкольной игры / А.Н. Леонтьев // Избр. психолог. Произведения. – Москва : Педагогика, 1983. – В 2-х т. – Т.1. – С. 303-323.
7. Любарська І. Співпраця дошкільного закладу і родини у контексті підготовки дитини до школи / І. Любарська // Вісник інституту розвитку дитини. Серія : Філософія. Педагогіка. Психологія :збірник наукових праць / редкол. В.П. Андрущенко [та ін.]. – Київ : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. – Вип. 17. – С. 68-72.
8. Педагогічний словник / За ред. Ярмаченко М.Д. – Київ : Педагогічна думка, 2001. – 516 с.
9. Павелків Р.В. Дитяча психологія : навч. посіб. / Р.В. Павелків, О.П. Цигипало. – Київ : Академвидав, 2008. – 432 с.
10. Черепаня Н.І. Реалізація принципу наступності дошкільної та початкової освіти / Н.І. Черепаня // Педагогічний альманах : [збірник наукових праць] ; редкол. В.В. Кузьменко (голова та ін.). – Херсон : РІПО, 2011. – Випуск 9. – С. 68-74.

The article is devoted to the problem of forming social and communicative readiness of preschool children for study at school. On the basis of the analysis of scientific psychological and pedagogical literature the essence of the concepts of «readiness of the child for study at school», «communicative readiness of the child for study at school», «social readiness of the child for study at school» and the content of their components is given. The parameters of the assessment of levels of child's readiness for school are described (development of evident and figurative thinking, development of randomness and the organization of actions, ability to be guided by the system of conditions, tasks, overcoming the distracting influence of collateral factors, ability to be guided by instructions of the teacher, ability to listen carefully and to precisely follow these instructions). The components of general and special readiness of the child for study at school are: intellectual, personal, strong-willed and social-psychological. In the structure of social-psychological component the substructures are allocated: communicative, social and speech competence, which reveals their essence.

The definition of children's game as a means of socialization of the child is considered, its role in the formation of social and communicative readiness of preschool children for study at school is defined. Educational functions of a subject role-playing game which form a public orientation of the children's personality – self-realization and entertaining, communicative, diagnostic, correctional and therapeutic, international-communicative, social – are defined.

Didactic and creative games of social and communicative direction for work with senior preschool children are offered. It has been designated the forms of organization of teaching and educational work on preparation for study at school.

Keywords: preschool children, social and communicative readiness, study at school, communication, interaction, activity, game.

УДК 378.22.011.3.015.31 – 051 – 053. 4

Оксана Вашак
Oksana Vashak

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ДО ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ НА ЗАНЯТТЯХ ІЗ НАРОДОЗНАВСТВА

PECULIARITIES OF THE FUTURE PRESCHOOL TEACHERS' TRAINING TOWARDS PRESCHOOLER'S CREATIVE PERSONALITY FORMING WHILE STUDYING ETHNOLOGY

У статті розкривається проблема фахової підготовки майбутніх вихователів у вищих навчальних закладах. Окреслюються задачі та умови формування креативності, неповторності та неординарності у студентів. Подається визначення поняття «творча особистість». Представлений педагогічний досвід українського народу щодо творчого розвитку дітей. Наголошується на важливості формування творчої особистості дитини у дошкільних навчальних закладах на заняттях із народознавства.

Ключові слова: фахова підготовка студентів, творча особистість, творча особистість дитини дошкільного віку, заняття з народознавства, українська народна творчість.

Актуалізація проблеми підготовки майбутніх вихователів до формування творчої особистості дитини дошкільного віку на заняттях із народознавства, її органічне поєднання з національною історією та народними традиціями обґрунтовується національною доктриною розвитку освіти в Україні у XXI столітті, Законом України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про дошкільну освіту», Програмою «Українське дошкілля».

Серед українських педагогів-класиків великого значення проблемі формування творчої особистості дитини через ознайомлення її з національною історією, культурою та традиціями